

ความสัมพันธ์ในช่วงสงครามระหว่างชาวบ้านในภาคเหนือตอนล่างของไทยกับ
ทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-พ.ศ. 2488)

Relations in Time of War between Local People of the Lower North of Thailand and
the Japanese Solders during 1941-1945

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อ. เมือง จ. พิษณุโลก 65000

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์อธิบายลักษณะ ความเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในภาคเหนือตอนล่างของไทยกับทหารญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ความสัมพันธ์ดังกล่าวเริ่มต้นด้วยมิตรภาพและความร่วมมือ แล้วค่อยแปรเปลี่ยนเป็นความขัดแย้ง ต่อต้าน และขัดขืน จนกระทั่งสิ้นสุดสงคราม แรงผลักดันภายในและภายนอก มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สิ่งเหล่านี้ได้แก่นโยบายของรัฐบาลกรุงเทพฯ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของทั้งสองฝ่าย รวมทั้งนโยบายสงครามของกองทัพญี่ปุ่น

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2488)

Abstract

This study aimed to explain the nature, changes, and developments of relationships between local people of the Lower North of Thailand and Japanese solders during World War II. The relationships started in a friendly and cooperative manner but eventually became characterized by conflict, resistance, and disobedience. Internal and external forces affected these relationships, including policies of the Bangkok-based government, cultural differences between the two countries, and the war policy of the Japanese army.

Keywords: Thai-Japanese relationships during World War II (B.E 2484-2488)

เรื่องของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกี่ยวข้องกับไทยนั้น มีผู้สนใจอย่างกว้างขวางทั้งในเรื่องของสาเหตุ พฤติการณ์ สงคราม และผลกระทบของสงครามที่มีต่อเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของไทย แต่การศึกษาเรื่องของสังคมที่กระทบต่อชีวิตของชาวบ้านในเขตต่างจังหวัดยังมีอยู่ไม่มาก ในฐานะที่ทำงานอยู่ในต่างจังหวัด ผู้เขียนจึงสนใจใคร่รู้ว่าเกิดอะไรขึ้นบ้างในต่างจังหวัด สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยกำหนดขอบเขตเฉพาะภาคเหนือตอนล่าง สำหรับวิธีการศึกษา ใช้หลักฐานจากเอกสาร และคำสัมภาษณ์บุคคลในท้องถิ่น

สำหรับบทความนี้ผู้เขียนสรุปมาจากงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ มุ่งเน้นเฉพาะการอธิบายภาพรวมของพัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทหารญี่ปุ่นนับตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งสิ้นสุดสงคราม

ประชาชนในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดต่างก็มีประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกัน เมื่อเผชิญกับเหตุการณ์กองทัพญี่ปุ่น

เข้ามายึดครองดินแดนไทย นักเรียนพบว่าโรงเรียนของตน ถูกยึดครองเพื่อใช้เป็นสถานที่พักอาศัยของทหารญี่ปุ่น หน่วยงานราชการต่างๆ เช่น ค่ายทหาร สนามบิน สถานีรถไฟ ที่ทำการไปรษณีย์ โทรเลข โทรศัพท์ กรมทางหลวง แผ่นดิน ต้องปฏิบัติตามคำขอของทหารญี่ปุ่น มิฉะนั้นจะถูกใช้ปฏิบัติโดยพลการ

สำหรับฝ่ายประชาชนในระยะแรกๆ ดูเหมือนจะเป็นฝ่ายได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ที่ได้เพราะเกิดสิ่งๆ เรียกกันในเวลาต่อมาว่า การจ้างงานในชนบท อย่างกว้างขวาง เนื่องจากกองทัพญี่ปุ่นมิได้เดินทัพผ่านประเทศไทยไป หากแต่ยังใช้ไทยเป็นดินแดนในการสนับสนุนแนวรบทั้งทางด้านพม่าและมลายู เช่น เป็นแหล่งประจำการของทหารที่ใช้ผลัดเปลี่ยนทหารแนวหน้า เป็นแหล่งผลิตอาหารยุทธ

ปัจจัย และเสบียงอาหารสำหรับทหาร เป็นแหล่งรักษา

พยาบาลและพักฟื้นทหารที่บาดเจ็บจากการสู้รบ รวมทั้ง
ปฏิบัติด้านจิตวิทยา จากการรบต่อต้านฝ่ายตรงข้าม*

ปฏิบัติการดังกล่าวต้องการกำลังคนในระดับต่างๆ
กันมากมาย โดยเฉพาะในบริเวณที่มีค่ายทหารญี่ปุ่นใหญ่ๆ
เช่น ลำปาง พิชณุโลก นครสวรรค์ และจังหวัดเล็ก ๆ ที่
เป็นจุดยุทธศาสตร์ เช่น ตาก สุโขทัย อุตรดิตถ์ เพชรบูรณ์
ประชาชนของจังหวัดเหล่านี้ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับ
ปฏิบัติการของทหารญี่ปุ่นโดยมีหน่วยราชการไทยเป็นตัว
ขับเคลื่อน ตามนโยบายของรัฐบาลที่ร่วมเข้าพันธมิตรกับ
ญี่ปุ่นตลอดระยะเวลา 4 ปี (ธันวาคม พ.ศ. 2484 - สิงหาคม
พ.ศ.2488) ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายก็เป็นไปตาม
เงื่อนไขปัจจัย 3 ประการคือ ประการแรก นโยบายรัฐบาล
ประการที่สอง ทศนคติและท่าทีของประชาชนในท้องถิ่น
ประการสุดท้าย พฤติกรรมของทหารญี่ปุ่น

ภายใต้ปัจจัยเงื่อนไขดังกล่าวเราอาจแบ่งช่วงระยะเวลา
ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น บริเวณภาคเหนือตอนล่างเพื่อ
แสดงให้เห็นพัฒนาการของเหตุการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปตาม
ปัจจัยเงื่อนไขที่ได้รับไว้ดังต่อไปนี้

1. ช่วงเวลาแห่งการผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ (4 ธันวาคม พ.ศ. 2484-2485)

ในส่วนภูมิภาค ผู้ที่มีภาระหนักในการขับเคลื่อน
นโยบายเป็นพันธมิตรร่วมกับญี่ปุ่นได้แก่ บรรดาข้า
หลวงและข้าราชการประจำจังหวัดต่างๆ พวกท่านเหล่านี้
ต่างได้รับคำสั่งทางโทรเลขเกี่ยวกับเหตุคับขันอันเกิดจาก
ญี่ปุ่นบุกไทย รวมทั้งคำสั่งให้ปฏิบัติต่อทหารญี่ปุ่นในฐานะ
พันธมิตร ดังจะยกตัวอย่างสำเนาโทรเลขของกระทรวง
มหาดไทยที่แจ้งไปยังจังหวัดต่างๆ ดังต่อไปนี้

เรื่องญี่ปุ่นยกกองทหารเข้ามาในประเทศไทยแล้ว

บัดนี้รัฐบาลได้เจรจาตกลงกันให้ผ่านเข้ามาได้

ตั้งได้ออกแถลงการณ์ไปแล้ว ฉะนั้น

หน้าที่ของจังหวัด จึงไม่ต้องมีการต่อสู้ป้องกัน
อย่างไร

ขอแต่ให้รักษาความสงบไว้โดยกวัดขັນเท่านั้น (หจข.
บก.สูงสุด 1.13/14 รายงานเหตุการณ์จาก
กระทรวงมหาดไทย)

* บทความนี้สรุปมาจากงานวิจัย เรื่อง ความสัมพันธ์ของ
ชาวเมืองเหนือล่างกับทหารญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2
(พ.ศ. 2484-พ.ศ. 2488)

โทรเลขแต่ละฉบับจะมีเนื้อหาแสดงความ
เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลเป็นระยะๆ ดัง
สำเนาโทรเลขฉบับนี้

ขอแจ้งให้ทราบว่า ทางพระนครอยู่ในความสงบ
รัฐบาลได้บริหารราชการตามปกติ จึงให้
ส่วนภูมิภาค ปฏิบัติงานไปตามอธิปไตย
ของเรา ให้ข้าราชการและประชาชน
สงบใจเย็นไว้ คอยฟังและปฏิบัติตามรัฐบาล
หากทหารญี่ปุ่นจะมาพักหรือผ่าน
ก็ให้ผ่อนผันตามควรแก่กรณี (หจข. บก.สูงสุด อ้าง
แล้ว)

และในวันที่ 12 ธันวาคม 2484 ส่วนภูมิภาคก็ได้รับ
แจ้งโทรเลขเกี่ยวกับการเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น
บัดนี้ประเทศไทยได้เป็นพันธมิตร
กับประเทศญี่ปุ่น ตามที่รัฐบาลได้
แถลงการณ์แล้ว ฉะนั้นให้ข้าราชการ
และประชาชนชาวไทย จงร่วมแรง
ร่วมใจ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
เป็นกำลังช่วยเหลือทหาร ตำรวจ
ทั้งของฝ่ายไทยและญี่ปุ่นโดยเข้มแข็ง (หจข. บก.
สูงสุด อ้างแล้ว)

การผูกไมตรีเอื้อเฟื้อต่อทหารญี่ปุ่นที่ก่อให้เกิดการจ้าง
งานอย่างกว้างขวาง คือ การสร้างอาคารที่พักชั่วคราว การ
กว้านซื้อเสบียงอาหารของกองทัพญี่ปุ่น การกว้านซื้อสัตว์
พาหนะ เช่น โค และม้า รวมทั้ง สุนัขและกระบือ เป็นต้น

บันทึกของหลวงนรัตถรักษา (เช่น วิจิตรเนตร ภาย
หลังเปลี่ยนมาใช้นามสกุล นรัตถรักษา) ซึ่งขณะนั้นดำรง
ตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดสุโขทัย ได้บันทึกเกี่ยวกับ
ประสบการณ์การปฏิบัติหน้าที่ในช่วงระยะเวลาที่ทหาร
ญี่ปุ่นมาพักที่สุโขทัยไว้ดังนี้

ระยะแรกทหารญี่ปุ่น 1 พันไปจังหวัดสุโขทัย

และแยกไปพักอำเภอสวรรคโลกบ้าง รัฐบาลไทย

โทรเลขสั้น ๆ ให้ร่วมมือ เมื่อไปถึงก็ขอให้

ก่อสร้างที่พักให้ 8 หลัง จุทหารหลังละ

500 คน ให้แล้วภายใน 7 วัน ทั้งขอให้

ช่วยเหลือหาเครื่องบริโภคให้ด้วย ระดมเจ้าหน้าที่

กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ราษฎรช่วยก่อสร้าง

ทั้งกลางวัน กลางคืน 10 กว่าวันเสร็จ (จิราภรณ์

สถาปนาวรรณนะ (บก.), 2542)

การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกองทัพญี่ปุ่นในฐานะพันธมิตร
นั้น รัฐบาลคงตระหนักดีว่า จำเป็นต้องมีการวางกฎเกณฑ์

และบริหารจัดการ จึงได้จัดตั้งคณะกรรมการผสมขึ้นเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2485 เพื่อให้ความช่วยเหลือและประสานงานทางการทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นเป็นไปอย่างสะดวกและราบรื่น รวมทั้งได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์ในการให้ความช่วยเหลือญี่ปุ่น ซึ่งหลักการให้ความช่วยเหลือของฝ่ายไทยนั้นกำหนดว่าถ้ามีบุคคลฝ่ายทหารหรือพลเรือนญี่ปุ่นไปติดต่อกับกระทรวง ทบวง กรม ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทหารของญี่ปุ่น ไม่ว่าจะอ้างอำนาจอย่างไรก็ตาม ขอให้กระทรวง ทบวง กรม นั้น ๆ ติดต่อกับตนเองขอให้ติดต่อกับทางคณะกรรมการผสมทุกครั้ง และถ้าได้มีการอำนวยความสะดวกให้แก่ฝ่ายญี่ปุ่นอย่างใดแล้ว ขอให้แจ้งคณะกรรมการผสมทราบทุก ๆ ครั้ง และเพื่อให้การประสานงานระหว่างกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ กับคณะกรรมการผสมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงขอให้กระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ จัดผู้แทนแห่งละ 1 นาย ไปเป็นผู้ติดต่อกับประจำกับคณะกรรมการผสมด้วย (ธานี สุขเกษม, 2531)

นอกจากนั้นคณะกรรมการผสมยังได้กำหนดแนวปฏิบัติในการติดต่อช่วยเหลือกองทัพญี่ปุ่นไว้โดยสรุป คือ

1. ถ้าจังหวัดใดมีกองทัพญี่ปุ่นตั้งอยู่ให้จัดนายทหาร 1 นายทำหน้าที่ประสานงานระหว่างฝ่ายไทยและญี่ปุ่น
2. การช่วยเหลือและเอื้อเฟื้อให้ช่วยเหลือตามขอบเขตของกฎหมาย
3. ถ้าเกิดปัญหาเกี่ยวกับความปลอดภัย และฝ่ายญี่ปุ่นละเมิดต่อกฎระเบียบของฝ่ายไทย ให้แจ้งคณะกรรมการผสมและกระทรวงมหาดไทย
4. ถ้าทหารญี่ปุ่นก่อความเสียหายขึ้นแก่ฝ่ายไทย ให้เจ้าหน้าที่สอบสวนและบันทึกไว้เป็นหลักฐาน

สำหรับส่วนภูมิภาคมีคณะกรรมการผสมเป็นผู้ทำหน้าที่ประสานงานเกี่ยวกับการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกองทัพญี่ปุ่น ในที่นี้ขอยกกรณีตัวอย่างของ คณะอนุกรรมการผสมที่ปฏิบัติหน้าที่ ณ จังหวัดพิษณุโลก ช่วงเวลาระหว่าง 14 กุมภาพันธ์ 2485 – 17 พฤษภาคม 2485

รายนามคณะอนุกรรมการผสมประจำจังหวัดพิษณุโลก

พ.ต. หลวงยุทธสารประสิทธิ์	ผู้ว่าราชการจังหวัด ประธาน
พ.ต. ม.ร.ว.ประไพร์พันธ์ สุบรรณ	รองผบ.ทบ.จังหวัด พิษณุโลก รองประธาน

หลวงวิบูลวันกิจ	ผู้ติดต่อแทนข้าหลวงประจำจังหวัด กรรมการ
พ.ต. ทานากา	ผู้ติดต่อฝ่ายญี่ปุ่น กรรมการ
พ.ต. ทากาฮาชิ	หัวหน้าสารวัตรญี่ปุ่น (เป็นตัวแทนฝ่ายญี่ปุ่น) เลขานุการ
นายบัญญัติ เจียรประดิษฐ์	ล่าม ผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ติดต่อประสานงานกับหน่วยราชการและเอกชนในพื้นที่เกี่ยวกับคำร้องขอของฝ่ายญี่ปุ่น รวมทั้งรับเรื่องร้องทุกข์ กล่าวโทษของทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ช่วยเหลือคณะอนุกรรมการในจังหวัดตาก สุโขทัย และแม่สอดอีกด้วย

ข้อมูลจากการรายงานของคณะอนุกรรมการผสมทำให้ทราบว่าภารกิจของกองทหารญี่ปุ่น นอกจากจะก่อให้เกิดความขัดแย้งระดับบุคคลอันเนื่องมาจากพฤติกรรมของทหารญี่ปุ่นแล้ว ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งระดับหน่วยงานอีกด้วย (หจช. บก.สูงสุด 2.5/3/4 รายงานคณะอนุกรรมการผสม จังหวัดพิษณุโลก)

โดยเฉพาะในจังหวัดพิษณุโลก ทหารญี่ปุ่นได้เข้ายึดสถานที่ราชการหลายแห่ง เป็นหน่วยปฏิบัติการของตน เช่น บริเวณสถานีรถไฟ ทหารญี่ปุ่นได้จัดตั้งหน่วยทหารรถไฟเพื่อดูแลการจัดส่งลำเลียงทหารที่ผ่านขึ้นไปลำปางหรือเดินทางไปกรุงเทพฯ รวมทั้งจัดเตรียมเสบียงอาหารให้แก่เหล่าทหาร หัวหน้าหน่วยทหารรถไฟ ตามที่มีชื่อระบุไว้ในเอกสารว่า ร.ต. มารูยามา มีชื่อเล่าลือเกี่ยวกับความดุเดือดและหยาบคาย เป็นที่รังเกียจแก่ประชาชนโดยทั่วไป

สำหรับหน่วยทหารที่ยึดโรงพยาบาลพุทธชินราชนั้น แม้ว่าจะได้รับการขอร้องให้ย้ายออกไป แต่ก็ยังคงอาศัยอยู่เรื่อยมา และก่อเรื่องทะเลาะวิวาทกับประชาชนอยู่เสมอ พฤติกรรมของหน่วยที่มีชื่อเรียกว่ากองโคตานุไท ทำให้ท่านข้าหลวงแสดงความรู้สึกไว้ในรายงานของท่านว่า

“เรารู้สึกน้อยใจในเรื่องนี้มากเหมือนกัน

เพราะกำลังทำโปรประกันตาให้คนไทย

เห็นญี่ปุ่นเสมือนหนึ่งพี่ชายที่น่ารัก

นำนับถือของเราชาวไทยและทำงาน

ให้ชนะด้วยกันจงได้” (หจช. บก.สูงสุด 1.12/71

ทหารญี่ปุ่นเกิดเรื่องกับคนไทยที่พิษณุโลก)

2. ช่วงเวลาการปรับตัวและเรียนรู้การอยู่ร่วมกัน (มกราคม พ.ศ. 2486-2487)

นโยบายผูกไมตรีเอื้อเฟื้อของรัฐบาล ถูกขับเคื้อนโดยข้าราชการ สอดคล้องดำเนินไปด้วยดีกับฝ่ายทหารญี่ปุ่นที่ใช้ช่องทางราชการนำมาซึ่งประโยชน์ที่ฝ่ายตนต้องการ นับเป็นจุดเริ่มต้นในระยะแรกของความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายพอใจ

ตลอดปี พ.ศ. 2485 พฤติการณ์สงครามของญี่ปุ่นทำให้คนไทยในท้องถิ่นประจักษ์ชัดว่าจะต้องอยู่ร่วมกันกับกองทัพญี่ปุ่นไปอีกนาน

ยังคงมีทหารญี่ปุ่นผ่านเข้าออกตลอดเวลา ฝ่ายทหารประจำการญี่ปุ่นยังคงร้องขอให้ฝ่ายไทยช่วยเหลืออีกหลายกรณี เช่น การจัดหาแรงงานเพื่อทำงานโยธา ขุดดิน ขนหิน ขุดสนามเพลาะ ขยายสนามบิน อีกทั้งยังมีการสำรวจทางเพื่อสร้างสนามบินแห่งใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น

การก่อสร้างเส้นทางสายพิษณุโลก-สุโขทัย-ตาก-แม่สอด นับเป็นภาระที่ยืดเยื้อยาวนาน บางครั้งก็หยุดชะงักเนื่องจากการทะเลาะวิวาทของทั้ง 2 ฝ่าย แต่ก็ได้รับการร้องขอให้ดำเนินการต่อไป เมื่อพิจารณาพฤติการณ์สงครามโดยรวม ทำให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดฝ่ายญี่ปุ่นจึงเร่งรัดให้ไทยดำเนินการเรื่องนี้

เนื่องด้วยในระยะครึ่งปีหลัง พ.ศ. 2485 ภายหลังจากพ่ายแพ้ที่เกาะมิดเวย์ ทำให้ญี่ปุ่นสูญเสียกำลังทางทะเลไปเป็นจำนวนมาก มีผลทำให้การส่งกำลังบำรุงทางทะเลไปยังอย่างถูกจำกัด ญี่ปุ่นจึงหันมาพึ่งพาการขนส่งทางบก น่าจะเป็นเหตุผลของการรีบเร่งสร้างทางรถไฟสายไทย-พม่าที่กาญจนบุรี (โยชิกาวา โทชิฮารุ, 2538) และเส้นทางขนส่งทางบกอื่นๆ เช่น แม่สอด-ตาก-สุโขทัย-พิษณุโลก, เชียงใหม่-ปาย-แม่ฮ่องสอน เป็นต้น เพื่อการขนส่งกำลังบำรุงกองทัพที่สู้รบอยู่ในพม่าประมาณกว่า 2 แสนคน

การจัดตั้งกองทัพประจำประเทศไทย รวมทั้งการแต่งตั้งผู้บัญชาการกองทัพประจำประเทศไทย คงมีความเกี่ยวพันกับยุทธศาสตร์ที่ปรับเปลี่ยนตั้งที่กล่าวมาข้างต้น การเดินทางมาปฏิบัติงานเมืองไทยของผู้บัญชาการ พลโท อาเคโตะ นากามูระ มีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย เนื่องจากบุคลิกลักษณะ ทัศนคติของท่าน รวมทั้งนโยบายของท่านที่มุ่งมั่นจะฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ไม่หวานระหว่างคนไทยกับญี่ปุ่น

บันทึกของนายพลนากามูระ ระบุว่าเหตุการณ์ที่ก่อความวิตกให้แก่ฝ่ายญี่ปุ่นคือ เหตุการณ์ที่บ้านโป่งเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2485 กรณีชาวบ้านโจอมตี กองก่อสร้าง

ทางรถไฟสายไทย-พม่า มีผลทำให้ทหารญี่ปุ่นถูกฆ่าตายหลายคน นับเป็นพฤติกรรมที่แสดงความรู้สึกต่อต้านญี่ปุ่นอย่างแจ่มชัด สาเหตุส่วนหนึ่ง มาจากทหารญี่ปุ่นตบหน้าชาวบ้าน ซึ่งคนไทยถือว่าการตบหน้าคือการดูหมิ่นดูแคลนอย่างมากที่สุด (อาเคโตะ นากามูระ, 2534)

กองทัพญี่ปุ่นในยุคของนายพลนากามูระ ดูเหมือนจะมีความจริงจังเกี่ยวกับ การสร้างสัมพันธภาพอันดีให้เกิดขึ้นระหว่างไทย-ญี่ปุ่นให้จงได้ มีอีกสิ่งหนึ่งที่สมควรกล่าวถึงเกี่ยวกับความพยายามที่จะทำให้การอยู่ร่วมกัน ทั้งสองฝ่ายราบรื่น ที่นอกเหนือไปจากคำแนะนำข้างต้น คือ การลดใช้ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการกระทำของทหารญี่ปุ่น ท่านนายพลสรุปว่าการแก้ปัญหานี้ทำให้กองทัพญี่ปุ่นมีความน่าเชื่อถือ มากขึ้นในสายตาของคนไทย หลังจากที่มีการจัดซื้อสิ่งของ และวัตถุปัจจัยต่างๆ ก็เป็นไปได้อย่างสะดวกขึ้นมาก

ท่านนายพลคงไม่ทราบว่ายังคงมีคนไทยบางส่วนเข้าใจว่ากองทัพญี่ปุ่น “เบี้ยว” ไม่จ่ายค่าชดเชยให้แก่พวกเขา เกี่ยวกับปัญหาเรื่องนี้ทางราชการไทยเอง ก็รู้สึกลำบากใจที่ต้องสืบสวนกรณีที่ชาวบ้านร้องเรียนไม่ได้รับเงินค่าตอบแทน เนื่องจากมีหลักฐานว่าข้าหลวงประจำจังหวัดรับมอบเงินจากกองทัพญี่ปุ่นไปแล้ว แต่เงินนี้จะถึงมือประชาชนอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย หรือเพียงบางส่วน ฝ่ายไทยไม่กล้าสอบถามข้อมูลจำนวนเงินจากทางญี่ปุ่น “เพราะเกี่ยวข้องกับข้าราชการผู้ใหญ่ของฝ่ายเรา เกรงว่าฝ่ายเราจะต้องอายเขา” (หจช.บ.ก.สูงสุด 2.5.3/4 รายงานคณะอนุกรรมการผสม จังหวัดพิษณุโลก)

จากจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ที่ต้องทำงานเกี่ยวข้องกันทั้งสองฝ่าย ความรู้สึกอึดอัด ขัดข้องเริ่มเกิดขึ้น เนื่องจากความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะวิถีคิดและวิธีการทำงาน เมื่อเป็นเช่นนี้ ต่างฝ่ายจึงต่างต้องยอม “ทน” กันไป

3. ความหวาดกลัวและความหวาดระแวง (มกราคม-ธันวาคม พ.ศ. 2487)

ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายมีอันต้องพลิกผันไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปคือ มีการทิ้งระเบิดอย่างรุนแรงของฝ่ายสัมพันธมิตร เกิดการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลที่กรุงเทพฯ รวมทั้งการปรับยุทธศาสตร์การสู้รบของกองทัพญี่ปุ่น และปฏิบัติการของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น

ล่วงเข้าปี พ.ศ. 2487 ชัยชนะของญี่ปุ่นเป็นสิ่งที่อยู่ไกลเกินเอื้อม ไทยในฐานะพันธมิตรก็ต้องเผชิญกับภาวะ

สงครามอย่างแท้จริงคือ การถูกเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรโจมตี อันที่จริงกรุงเทพฯถูกเครื่องบินสัมพันธมิตรมาทิ้งระเบิดครั้งแรกตั้งแต่วันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2485 แล้วเว้นห่างไปปี พ.ศ. 2487 เป็นปีแห่งภัยทางอากาศอย่างแท้จริง กรุงเทพฯ ถูกโจมตีทั้งที่เป็นเวลากลางวัน (สรีลลีย์แพ่งสภา, 2539) ไม่เฉพาะเมืองหลวง เมืองอื่นๆ ที่มีค่ายทหารญี่ปุ่นต่างก็ถูกโจมตี

ความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญที่เกิดขึ้น ณ กรุงเทพฯ และฝั่งผลต่อพัฒนาการความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายคือการสิ้นสุดอำนาจของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม และการขึ้นมาอำนาจของรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2487 รัฐบาลใหม่ของไทยยังคงยึดถือนโยบายร่วมมือกับญี่ปุ่นต่อไป แต่เบื้องหลังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ในขณะที่นั้นกลุ่มต่อต้านญี่ปุ่นของนายปรีดี พนมยงค์ ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในรัฐบาล โดยผ่านทางนายทวี บุณยเกตุ ผู้ทำหน้าที่สังฆการแทนนายกรัฐมนตรี (อัญชลี สุทธิ, 2525)

ในเวลาใกล้เคียงกัน ฝ่ายญี่ปุ่นเองก็มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในประเทศ กล่าวคือ พลเอกโตโจ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น ลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2487 ซึ่งสื่อถึงความล้มเหลวของนโยบาย "บ๊าสงคราม" ของรัฐบาลทหารในขณะนั้น

ในขณะที่ฝ่ายญี่ปุ่นอยู่ในภาวะวิกฤตกังวลเกี่ยวกับการสู้รบฝ่ายไทยก็วิตกกังวลเช่นกัน หากจะคาดการณ์เกี่ยวกับอนาคต ในฐานะมิตรประเทศของญี่ปุ่น ไทยไม่อาจหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบไปได้ พุดงายๆ คือ ญี่ปุ่นแพ้ ไทยแพ้

เฉพาะที่เผชิญอยู่ปัจจุบันไทยอยู่ในภาวะสงครามอย่างชัดเจน นอกจากการโจมตีทางอากาศที่มีอยู่บ่อยครั้งแล้ว เศรษฐกิจของไทยก็อยู่ในภาวะย่ำแย่ นับแต่ร่วมมือกับญี่ปุ่น ไทยต้องจัดสรรทรัพยากรของตนให้แก่พันธมิตร ไม่ว่าจะเป็นข้าว ไม้สัก ยา หนังสือ ไม้ โค กระบือ ม้า ฯลฯ พรรณี บัวเล็ก ผู้ศึกษาเศรษฐกิจไทย-ญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ระบุว่า

"ตลอดสงครามนับตั้งแต่กองทัพญี่ปุ่นได้บุก เข้ามาประเทศไทย จนถึงสิ้นสุดสงครามนั้น กองทัพญี่ปุ่นได้นำเงินของไทยไปใช้ทั้งสิ้น 1,586,129,177.41 บาทโดยมีการเจรจาในเรื่องนี้ทั้งหมด 12 ครั้ง และฝ่ายไทยได้รับทองคำในการแลกเปลี่ยนเป็นน้ำหนัก 26,703,485.70 กรัม คิดเป็นมูลค่า 129,001,095.06 บาท สำหรับการแลกเปลี่ยนเงินบาทกับเงินเยนใน 7 ครั้งแรก ได้กระทำในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีและใน 5 ครั้งหลังได้

กระทำในสมัยนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีใน 7 ครั้งแรก คิดเป็นเงิน 547,329,177 บาท 40 สตางค์ และในส่วน 5 ครั้งหลังคิดเป็นเงิน 1,038,400,000 บาท" (พรรณี บัวเล็ก, 2540)

ข้อตกลงดังกล่าว หากดูเผินๆ ก็คิดว่าไทยไม่น่าจะเสียเปรียบอะไร เนื่องจาก มีทองคำเป็นหลักประกัน แต่ในทางปฏิบัติไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เพราะมีการลดค่าเงินบาทให้เท่ากับเงินเยน กำหนดอัตรา 1 บาท เท่ากับ 1 เยน (เดิม 1 บาท เท่ากับ 1.50 เยน) โดยมีทองคำเป็นตัวเทียบค่า และกำหนดให้ 4.80 เยน จะแลกเปลี่ยนทองคำได้ 1 กรัม เงินชนิดนี้เรียกว่า เงินเยนพิเศษ

ภาวะการถูกทิ้งระเบิดและสงครามเศรษฐกิจที่ไทยเผชิญมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนแบบยุทธศาสตร์การรบของญี่ปุ่น เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ทหารญี่ปุ่นที่กำลังพ่ายแพ้ในทุกสมรภูมินั้น เฉพาะที่ปฏิบัติการอยู่ที่พม่าจะถอยมายังไทย เพื่อรวมกำลังเตรียมการสู้รบโดยใช้ไทยเป็นสมรภูมิ

ท่ามกลางความหวาดระแวงแคลงใจ พฤติกรรมของทหารญี่ปุ่นที่ประจำอยู่ตามภูมิภาคก็สอดคล้องกับแผนการสู้รบของญี่ปุ่นที่มีการปรับเปลี่ยน มีรายงานของการ กว้านซื้อเสบียงอาหารของทหารญี่ปุ่น การรีบเร่งสร้างสนามบินแห่งใหม่ๆ การขอใช้ที่ดินเพื่อเป็นแหล่งเก็บน้ำมันเชื้อเพลิง การขอใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่พักข่มยิงระเบิดจากเครื่องบิน การเตรียมการขุดสนามเพลาะ การสำรวจพื้นที่ในเขตภาคต่างๆ ของไทย การจัดซื้อแผนที่ การจ้างกรรมกรไทยทำงานโยธาประเภทต่างๆ ที่เพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนมาก

แต่การว่าจ้างงานและการทำงานมีอุปสรรค เนื่องจาก การทิ้งระเบิดของ ฝ่ายสัมพันธมิตร ข้ำหลวงประจำจังหวัดไม่อาจจัดทหารกรรมกรให้ฝ่ายญี่ปุ่นได้ตามต้องการ ไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง นครสวรรค์ โดยเฉพาะที่ นครสวรรค์ มีรายงานว่าในการก่อสร้างสนามบิน มีคนงานประมาณ 1,200 คน รับค่าแรงงานวันละ 80 สตางค์ ภายหลังสนามบินถูกทิ้งระเบิด คนงานพากันหนีไปเหลือเพียง 700 คน (หจข. บก.สูงสุด 2.5.3/10 รายงานคณะอนุกรรมการผสม จังหวัดนครสวรรค์)

ทางราชการไทยได้รับการร้องขอจากฝ่ายญี่ปุ่นให้ทำการอบรมคนงานมิให้หลบหนี และให้ละเลิกพฤติกรรมต่างๆ เช่น การขโมยตัดสายไฟ สายโทรศัพท์ การทำลายทรัพย์สินของฝ่ายญี่ปุ่น การเขียนถ้อยคำหาบคายไว้ ณ สถานที่ของฝ่ายญี่ปุ่น รวมทั้งการกลั่นแกล้งฝ่ายญี่ปุ่นต่างๆ "ราษฎรไทยควรร่วมมือกับญี่ปุ่นอย่างจริงจัง เพื่อชัยชนะ

สงครามโดยเร็ว ข้าวของจะได้ออกไป” เหตุผลประการสุดท้ายถูกนำมาใช้เพื่อปลอบใจ ในการทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับพันธมิตรต่อไป

ในช่วงระยะปลายสงครามนี้ มีข้อมูลที่อ้างอิงงานค้นคว้าในช่วงหลังสมัยสงครามระบุว่า ฝ่ายญี่ปุ่นได้เจรจาขอให้รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ เกณฑ์พลเมืองไทยที่เป็นชายฉกรรจ์ทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในทะเบียนสำมะโนครัวให้ญี่ปุ่น เพื่อส่งไปเสริมแนวรบ ในที่ต่างๆ ในพม่า แต่รัฐบาลปฏิเสธโดยอ้างว่า เมื่อเราให้ชายฉกรรจ์ทั้งหมดแก่ญี่ปุ่นแล้ว ฝ่ายญี่ปุ่นต้องจัดหาทหารญี่ปุ่นมาทำไร้ไถนาแทนชายฉกรรจ์ไทย เพราะชายไทยเหล่านี้เป็นกสิกรผลิตอาหารให้แก่กองทัพญี่ปุ่น (อุบล จิระสวัสดิ์, 2517)

ผู้เขียนไม่พบหลักฐานราชการที่ยืนยันข้อเรียกร้องของญี่ปุ่นและคำปฏิเสธ ของรัฐบาลไทย เกี่ยวกับการเกณฑ์ให้พลเมืองไทยเพื่อเป็นกำลังร่วมรบในระยะปลายสงคราม แต่มีหลักฐานเกี่ยวกับการว่าจ้างคนไทยจำนวนมากไปเป็นพลอาสาสมัคร เพื่อร่วมงานด้านพลเรือน เช่น จุงโค โยงโค ไปยังแนวรบด้านพม่าในระยะแรกของสงคราม และการว่าจ้างกรรมกรไทยจำนวนมาก เพื่อทำงานโยธาและงานรับใช้ ดังได้กล่าวมาแล้ว

แต่อย่างไรก็ตามมีหลักฐานจำนวนหนึ่งระบุว่าจ้างคนไทยไปเป็นทหารอาสาสมัครในช่วงระยะแรกของสงคราม เช่น มีการว่าจ้างชาวไทยที่มีเชื้อสายพม่า เจียว เป็นทหารอาสาสมัครประจำกองทัพพม่าอิสระ เพื่อสู้รบกับอังกฤษ คนเหล่านี้ ถ้าหากมีความรู้จะได้รับยศ เป็นร้อยตรี บ้าง ร้อยเอกบ้าง มีชาวบ้านที่อยู่บริเวณเชียงใหม่ ล่าพุนสมัครประมาณ 200 คนได้เบี่ยเลี้ยงวันละ 40 สตางค์ หากปฏิบัติภารกิจสู้รบจะได้รับเงินเดือนละ 20 บาท โดยมีเงื่อนไขว่า บุตร ภรรยาของผู้สมัครจะได้รับอุปการะให้สุขสบาย (หจช. บก.สูงสุด 1.12/69 ทหารญี่ปุ่นรับสมัครทหารอาสาสมัคร)

นอกจากนี้ค่ายทหารญี่ปุ่นที่ลำปาง ยังได้เปิดรับสมัครคนไทยจากจังหวัดภาคเหนือเป็นทหารอาสาสมัครเช่นกัน อาสาสมัครจะได้รับการฝึกใช้อาวุธที่พิษณุโลก เป็นเวลา 8 วัน มีจำนวนอาสาสมัคร 300 คน เดินทางโดยรถไฟไปเชียงใหม่ จากนั้นเดินเท้าจากท่าสองยางไปยังกุ่มมีประมาณ 45 คน ขอลกลับไทย ฝ่ายญี่ปุ่นก็ยินยอมจัดเรือกลไฟจากย่างกุ้งมาทะเลแห่ม แล้วเดินเข้ามาทางแม่สอด รายงานตัวต่อทางการไทย พวกเขาให้รายละเอียดว่าระหว่างอยู่ย่างกุ้งไม่ได้ทำการสู้รบ แต่อยู่ประจำการป้อมยาม และคอยติดตามจับคนร้าย เมื่อเดินทางกลับ ทหาร

ญี่ปุ่นจ่ายเบี่ยเลี้ยงให้คนละ 40 รูปี จัดอาหารให้เฉพาะมือเข้ากับมือเย็น พร้อมกับเสนอว่าถ้าไม่มีงานทำในเมืองไทยให้กลับไปหาทหารญี่ปุ่น จะให้ยศ มีเงินเดือนเช่นทหารญี่ปุ่น พร้อมอุปการะบุตร ภรรยา (หจช. บก.สูงสุด 1.12/151 สอบสวนคนไทยรับจ้างรบอังกฤษ)

เข้าใจว่าถ้าเป็นไปได้โดยสมัครใจแล้ว ทางรัฐบาลไทยมิได้ทำการประท้วงญี่ปุ่น แต่อย่างใด จึงเป็นไปได้ว่ากรณีบังคับหรือการเกณฑ์นั้นคงไม่เกิดขึ้น ยกเว้นกรณีการเกณฑ์พลเมืองไทยไปเป็นทหารร่วมรบของกองทัพไทย

การเปลี่ยนแปลงของพฤติการณ์สงคราม ความยึดเยื้อ ยาวนาน เป็นสิ่งที่ทั้งฝ่ายไทยและญี่ปุ่นไม่คาดคิดภายใต้ความกดดัน จึงเป็นที่มาของข่าวลือ ความหวาดระแวง ไม่ไว้ใจ รวมทั้งความจริงที่ทั้งสองฝ่ายต้องเผชิญก็คือ ชัยชนะของญี่ปุ่นเป็นสิ่งอยู่ไกลสุดเอื้อม

4. ข่าวลือ ความตื่นเครียด และสงครามยุติ (มกราคม-สิงหาคม พ.ศ. 2488)

ช่วงระยะสุดท้ายของสงครามเต็มไปด้วยข่าวลือและความตื่นเครียดของทั้ง สองฝ่ายมีข่าวลือเป็นระยะ ๆ เกี่ยวกับการปลดอาวุธทหารไทยโดยกองทัพญี่ปุ่น ระยะแรกหลังจากจอมพล ป.พิบูลสงคราม หมดอำนาจ มีข่าวลือว่ากองทัพญี่ปุ่นจะเข้ายึด จังหวัดต่างๆ เพื่อควบคุมทหารไทย ดังมีรายงานการเตรียมพร้อมของทหารไทยหลายแห่ง เช่น พิษณุโลก นครสวรรค์ ระหว่างวันที่ 15-20 สิงหาคม พ.ศ. 2487 (หจช. บก.สูงสุด 2.5.2/26 รายงานความเคลื่อนไหวทหารญี่ปุ่น)

เหตุการณ์ดังกล่าวฝ่ายญี่ปุ่นตีความว่านายกพิบูลนั้น แม้ยอมสละอำนาจ ในทางรัฐบาลแล้ว แต่ยังไม่ได้สละอำนาจในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด การใช้กำลังทหารอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือไปสู่การกลับคืนสู่ตำแหน่งของนายกพิบูล กองทัพญี่ปุ่นจึงกำหนดท่าทีชัดเจนว่าจะไม่ยอมให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดใช้กำลังทหารเพื่อเปลี่ยนรัฐบาลที่ตั้งใหม่โดยเด็ดขาด (อาเคโตะ นากามูระ, 2534)

ความจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่บรรยากาศของความเคลือบแคลงและไม่ไว้วางใจยังคงมีอยู่ตลอดเวลา ครั้งหนึ่งนายกรัฐมนตรีไทยได้แจ้งแก่แม่ทัพญี่ปุ่นว่า ตนถูกติดตามพฤติกรรมโดยสรวัดรทหารญี่ปุ่น ฝ่ายญี่ปุ่นอ้างว่าเป็นการติดตามอารักขานายกรัฐมนตรี ซึ่งเปรียบเสมือนหัวหน้าใหญ่ของฝ่ายพันธมิตรญี่ปุ่น ซึ่งอาจถูกทำร้ายจากกลุ่มนิยมสหรัฐและอังกฤษ (อาเคโตะ นากามูระ, 2534)

นายกคง อาศัยความฉลาดในโวหาร ช่างเจรจา และมีไหวพริบของท่านแก้สถานการณ์รอบๆ ตัวท่านไปอย่างราบรื่น ทั้งนี้ในขณะนั้นปฏิบัติการของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นเป็นไปอย่างเปิดเผย ท่านได้เล่าเหตุการณ์ในระหว่างนั้นไว้ว่า

“ตอนกลางคืนญี่ปุ่นก็เชิญผมกินข้าว เพราะตามธรรมดาผมมีเรื่องอะไร เขาก็เชิญผมกินข้าว ทุกที่ เมื่อไปพบกับเขา หน้าผมก็ไม่สบาย เพราะกำลังหนักใจว่า จะทำอย่างไรดี พอนายพลนากามูระเห็นผมก็ ทักว่า เอ ท่านนายกทำไมหน้าตาถึงไม่สบายอย่างนี้ ผมก็บอกว่า พุทโธ่ ปวดศีรษะจะตายไป ส่วนเอกอัครราชทูตยามาโมโตะ ก็กระแหยะกระแหงว่าทำไมท่านไม่ทานยา ที่เขาเอามาทิ้งให้เมื่อเช้านี้ล่ะ ผมก็ไหวทัน ตอบไปว่าลองกินเข้าไปซี ถ้าเกิดฉันทายไปแล้ว ท่านจะเอานายกที่ไหนมาแทนเล่า พวกนั้นก็หัวเราะกันเลยกินข้าวด้วยกัน แล้วเรื่องก็เลิกกันไป” (อุบล จิระสวัสดิ์, 2517)

นายพลนากามูระ คงมีความประทับใจต่อนายกไทยอยู่พอสมควร ท่านได้บันทึกไว้ว่านายกคง เป็นคนตรงไปตรงมาแบบขวานผ่าซากและระบุนการร่วมรับประทานอาหารเป็นประจำที่นายกคงเล่าไว้ (อาเคโตะ นากามูระ, 2534) เรียกได้ว่าทั้งสองฝ่ายต้องใช้ความสัมพันธ์ ที่สนิทสนม เสียงหัวเราะ กลบเกลื่อนความจริงที่ต่างฝ่ายต่างรู้ดีแก่ใจ

ข่าวลือเกี่ยวกับการปลดอาวุธทหารไทยมีมาเป็นลวดลอก ช่วงเวลาต้นปี พ.ศ. 2488 ในวันที่ 9 มีนาคม ฝ่ายญี่ปุ่นได้ทำการปลดอาวุธทหารอินโดจีน (อูวิล อยู่เย็น, 2531) เหตุการณ์นี้ได้สร้างความวิตกแก่ไทยเกี่ยวกับการปลดอาวุธเช่นกัน ดังที่นายกคงได้เล่าไว้ว่า

เมื่อวันที่ 29 มิถุนายนมีเสียงลือไปจนเข้าหู ฝ่ายญี่ปุ่นว่าทหารไทยจะลุกฮือขึ้นขับไล่ญี่ปุ่นและ ฝ่ายไทยก็ได้รับข่าวลือว่าญี่ปุ่นจะยึดกรุงเทพฯ วันที่ 29 เป็นวันที่อลเวงกันมาก ทางฝ่ายญี่ปุ่นก็เตรียมตัวและวิ่งหน้าตี้นมาถามว่ามีเรื่องอะไรกัน (อุบล จิระสวัสดิ์, 2517)

บันทึกของนายพลนากามูระยอมรับว่ามีความคิดอยู่ในหมู่เสนาธิการทหารรุ่นหนุ่มในกองบัญชาการทหารสูงสุดที่โตเกียวเกี่ยวกับการใช้กำลังทหารเข้าจัดการกับประเทศไทยเพื่อยับยั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น ซึ่งได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในช่วงต้นปีพ.ศ. 2488 แต่ท่านไม่เห็นด้วยอย่างเด็ดขาด และเห็นว่าควรมีมาตรการอย่างอื่นที่ทำให้คนไทยไม่เกิดกังวลใจ และมีความตั้งใจเตรียมตัวจะมีเรื่องมากระทบเอกราชของประเทศ มาตรการดังกล่าวควร

มีขึ้นมาจากจิตใจที่สอดคล้องอยู่กับการเป็นพันธมิตรระหว่างไทยกับญี่ปุ่น

แม้ว่าฝ่ายญี่ปุ่นในไทยจะมีนโยบายชัดเจนไม่ปลดอาวุธทหารไทย แต่การปรับยุทธศาสตร์การสู้รบระยะสุดท้ายของญี่ปุ่นที่เปลี่ยนกองทัพที่ 39 เป็นกองทัพภาคที่ 18 แสดงให้เห็นความตั้งใจของญี่ปุ่นที่จะใช้ไทยเป็นสนามในการสู้รบกับฝ่ายสัมพันธมิตรดังที่ได้มีการเตรียมการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2487

ไม่เพียงแต่ความเคลื่อนไหวในกรุงเทพฯ ที่มีการเตรียมการของฝ่ายญี่ปุ่นในการรับมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรทางส่วนภูมิภาค มีรายงานการเคลื่อนไหวของฝ่ายทหารญี่ปุ่นเช่นกัน เหตุการณ์ในระยะปลายของสงคราม ดำเนินไปคล้ายๆ กับเหตุการณ์ตอนต้นสงคราม กล่าวคือทหารญี่ปุ่นที่สู้รบอยู่ในสนามรบด้านพม่าได้ถอยร่นเข้ามาในเขตไทย ประมาณการว่าทหารญี่ปุ่นในไทยเวลานั้นมีจำนวนประมาณ 1 แสน 5 หมื่นคน ครั้งหนึ่งเป็นกองกำลังที่ถอยมาจากพม่า และอีกส่วนหนึ่งเป็นกองกำลังที่ย้ายมาจากมลายูและอินโดจีน

นับเป็นโชคดีของฝ่ายไทยที่การเตรียมการให้แผ่นดินไทยเป็นสนามรบสำหรับการรบขั้นสุดท้ายของญี่ปุ่นไม่เป็นไปตามแผน เนื่องจากการยอมแพ้ของญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2488 รัฐบาลไทยประกาศภาวะสันติภาพเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2488

สงครามสิ้นสุดลง หากแต่ความสัมพันธ์สามเส้าข้าราชการไทย-ชาวบ้าน-ทหารญี่ปุ่น ที่ก่อรูปขึ้นภายใต้บรรยากาศของสงครามยังคงมีอีกอย่างยืดเยื้อ หากแต่ไม่นำมาพรรณนาในที่นี้ เนื่องจากเกินขอบเขตเนื้อหาของบทความ ผู้สนใจสามารถอ่านรายละเอียดได้จากงานฉบับสมบูรณ์ของผู้เขียน ซึ่งพิมพ์เผยแพร่แล้ว

บรรณานุกรม

เอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

เอกสารกระทรวงมหาดไทย

เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี

เอกสารสำนักงานคณะกรรมการควบคุมและจัดการ

ทรัพย์สินคนต่างด้าวบางจำพวกในภาวะคับขัน

(กตทค.)

เอกสารสรุปข่าวจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

เอกสารกองบัญชาการสูงสุดสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

หนังสือภาษาไทย

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ (บรรณารักษ์). 2542. **บันทึกคนท้องถิ่น**. พิษณุโลก : โครงการท้องถิ่นศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. 2542. **ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. 2475-2503**. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2548. **ญี่ปุ่นกับมหาเอเชียบูรพา**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2549. **เพื่อชาติ เพื่อHumanity**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ดำริห์ เรืองสุธรรม. 2544. **ขบวนการแรงงานไทยในภาคต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

ดิเรก ชัยนาม. 2510. **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2**. เล่ม 1-2. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

แถมสุข นุ่มนนท์. 2544. **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สายธาร.

ทวี วีระวงศ์เสรี. 2524. **สัมพันธ์ภาพทางการเมืองระหว่างไทย-ญี่ปุ่น**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

นายฉันทนา (นามแฝง). 2522. **X.O.Group. เรื่องภายในขบวนการเสรีไทย**. กรุงเทพฯ: เซษฐบุรุษ.

นายฉันทนา (นามแฝง). 2544. **บันทึกจอมพล**. กรุงเทพฯ: กระท่อม ป.ล.

ปรีดี พนมยงค์. 2545. **ประวัติศาสตร์การเมืองไทย**. นนทบุรี: สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม.

พรรณณี บัวเล็ก. 2540. **จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกับพัฒนาการทุนนิยมไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2 (พ.ศ. 2547-2484)**. สวก.

โยชีกาว่า โทชิฮารุ. 2538. **สายชล สัตยานุรักษ์ บรรณารักษ์แปล. ทางรถไฟสายไทย-พม่า ในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา**. กรุงเทพฯ: โครงการวิชาการ สำนักพิมพ์อมรินทร์.

โยชีกาว่า โทชิฮารุ. 2528. **อาทร พึ่งธรรมสาร (แปล). รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และสงครามแปซิฟิก**. เอกสารวิชาการหมายเลข1/2528 โครงการแปลไทย-ญี่ปุ่น, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. 2546. **ตำนานเสรีไทย**. กรุงเทพฯ: แสงดาว.

ศิลาชัย ชาญเฉลิม. 2538. **คำให้การนายหนวย**.

กรุงเทพฯ: ป.สัมพันธ์พาณิชย์.

ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิ์วัฒน์ ม.จ. 2538. **บันทึกกลับของพันโทอรุณ เสรีไทย 136**. คณะกรรมการวันสันติภาพไทย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปีวันสันติภาพไทย วันพุธที่ 16 สิงหาคม พุทธศักราช 2538.

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. 2531. **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่างพ.ศ. 2481-2492**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. 2529. "แผนการบุกของญี่ปุ่นกับบทบาทนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม: เก็บความและเรียบเรียงจากคำให้การของ พ.อ. อิโรมิชิ ยายาธา". **ศิลปวัฒนธรรม** 7:9 (กรกฎาคม), 82-91.

สรศัลย์ แฟงสภา. 2539. **ทวอ ชีวิตไทยในสงครามโลกครั้งที่ 2**. กรุงเทพฯ: สารคดี.

สิริ เปรมจิตต์. 2514. **ประวัติศาสตร์ไทยในระบบประชาธิปไตย 30 ปี**. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ.

สุพจน์ ด้านตระกูล. 2543. **ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย และการต่อต้านญี่ปุ่น**. นนทบุรี: สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม.

สุพจน์ ด้านตระกูล. 2546. **ญี่ปุ่นขึ้นเมือง**. นนทบุรี: สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม.

สุพจน์ ด้านตระกูล. 2536. **ฟัง ศรีจันทร์ นักประชาธิปไตยผู้ทรยศ อดีตประธานสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2490**. นนทบุรี: สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม.

สุรเชษฐ์ งามสมภพ พลโท. 2536. **ร้อยโททหารช่างในสมัยสงครามเอเชียบูรพา**. กรุงเทพฯ.

สุวรรณณี สุคนธา. 2513. **เรื่องของเกด**. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น.

สุวรรณณี สุคนธา. 2525. **สวนสัตว์**. กรุงเทพฯ: ดวงตา.

สุวรรณณี สุคนธา. 2542. **สวนสัตว์**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.

อ.พิบูลสงคราม (อนันต์ พิบูลสงคราม พล.ต.). 2518.

จอมพล ป. พิบูลสงคราม. เล่ม 1-3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มนตรี.

อนันต์ วงษ์ตา. 2543. **ศาสตราจารย์เสนาะ ต้นบุญยืนกับขบวนการเสรีไทย**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

อาเคโตะ นากามูระ. 2534. เออิจิ มูราซึมา นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (แปล). **ผู้บัญชาการชาวพุทธ บันทึกผู้บัญชาการ กองทัพญี่ปุ่นประจำประเทศไทย เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.

อาเคโตะ นากามูระ. 2546. เออิจิ มูราซึมา นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (แปล). **ผู้บัญชาการชาวพุทธ บันทึกผู้บัญชาการ กองทัพญี่ปุ่นประจำประเทศไทย เกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.

เออิจิ มูราซึมา. 2539. วรศักดิ์ มหัทธโนบล (แปลและบรรณาธิการ). **การเมืองจีนสยาม การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในไทย ค.ศ. 1924 ถึง ค.ศ.1940.** กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เออิจิ มูราซึมา. 2541. "สัมพันธ์มิตรไทย-ญี่ปุ่นกับชาวจีนในประเทศไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง". ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ฮายะโอะ ฟูกุย (บรรณาธิการ) **ญี่ปุ่น-ไทย-อุษาคเนย์** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.

วิทยานิพนธ์

เทียมจันทร์ อ้าแหว. 2520. **บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475-2487).** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธานี สุขเกษม. 2521. **ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ญี่ปุ่น สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482-2488.**

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ผาณิต รวมศิลป์. 2521. **นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ.2487.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อดิเรก บุญคง. 2536. **บทบาทของขบวนการเสรีไทย สายอีสาน และบทบาททางการเมืองของสมาชิกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2484-2495.**

มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

อัญชลี สุขดี. 2525. **ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นของไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488).**

กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุบล จิระสวัสดิ์. 2517. **สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย